

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

Մահ «Լէօ»ի. — Հայաստան հասնելէս քիչ յետոյ, այն միջոցին ուր Զորադեսէն էջմիածին կը դառնայի, խմացայ Լէօի մահը, որ ինծի խոր ցաւ պատճառեց: Արեւելահայ գրականութեան կարկառուն զէմքերէն մէկն էր ան, եւ իմ վաղեմի բարեկամներէս մին: Ան մին էր այն մտաւորականներէն զոր ամենէն աւելի հաճոյք պէտքի զգայի վերստին տեսնելով: Մեր պատմական մատենագրութիւնը, որուն նուիրուած էր մասնաւորապէս իր կեանքի վերջին շրջանին, կարեւոր ուժ մը կը կորսնցնէր: Թոքերու բորբոքում մը տապալած էր այդ հսկայակազմ ձերունին:

Առաքել Բարախանեան իր գրական գործունէութիւնն սկսած էր վիպակներով եւ հրապարակագրական էջերով: Իր վիպակներն, ինչպէս եւ Մելիքի աղջիկը ընդարձակ վէպը, Բաֆֆիի հետեւողութեամբ գրուած, առանց հասնելու վարպետին բարձրութեան՝ զուրկ չեն արժէքէ, մեր վիպական գրականութեան մէջ իրենց որոշ տեղն ունին: Իբր Գլախի աշխատակից իր հրապարակագրական գործունէութեամբ է որ ան, հետեւողը Միքայէլ Նալբանդեանի եւ Գրիգոր Արծրունիի, առաջնակարգ ուժերէն մին զաւճաւ մեր յառաջիկական մամուլին: Իր ջգուտ, կորովի, պայքարող գրելը արտադրած է անթիւ յօդուածներ որոնց մէջ կը տիրէ որոշ ուղղութիւն մը, հակապահպանողական ազատական ազդասէրի մը ուղղութիւնը. իբր հրապարակագիր իր մտառիպարն էր Գրիգոր Արծրունին, որուն եւ նուիրած է կենսագրական ըն-

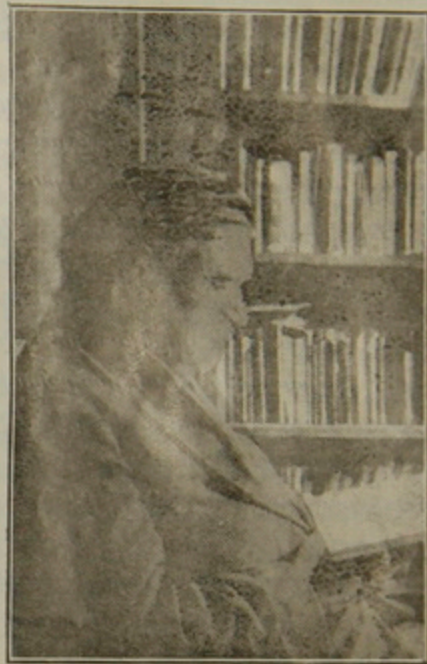
դարձակ ուսումնասիրութիւն մը: Զեռք զարկած է նաեւ, նուազ յաջողութեամբ, գրական քննադատութեան, փորձած է գրել ժամանակակից հայ գրականութեան որոշ շրջանի մը պատմութիւնը. իր Ռուսահայ գրականութիւնը յօդուածաշարքը, որ յետոյ գրքի ձեւով երեւցաւ, կը պարունակէ լաւ մասեր, բայց եւ ունի սխալ գատումներ ինչ ինչ կարեւոր զէմքերու մասին: Բուռն, կրքոտ, կողմնակալ, ան կրուուող հրապարակագրի մը խառնուածքն ունէր, որ ազնիւ էր իր խորքին մէջ, որոշ զաղարարներու, սկզբունքներու համար կը կոռէր, բայց իր պայքարատէր խանդավառութեան մէջ մերթ կը մոլորէր. եւ այդ խառնուածքը կ'իշխէ նաեւ գրական քննադատութեան մարդին մէջ, ուր անհրաժեշտ է թափանցող, ըմբռնող, անաչառ միտք եւ նուրբ ճաշակ:

Յետոյ, խորին մղում մը զգաց զէպ ի պատմական գրականութիւնը, եւ իր կեանքին երկրորդ կէտը գրեթէ ամբողջապէս անոր նուիրեց: Անխոնջ աշխատող, ան գրեթէ բոլոր միջազգային պատմական գրականութիւնը կարդացած էր եւ ծրագրած էր յօրինել Հայոց ընդարձակ քննական պատմութիւն մը, որուն մէկ քանի մասերը երեւցած են, բայց զոր չեմ գիտեր թէ կրցա՞ծ է աւարտել: Պատմագրական իր այդ արտադրութիւնները, որոնց մէջ չըլտաւ ու հրայրքոտ հրապարակագիրը նորէն մերթ կ'երեւայ սակայն, իր լաւագոյն գործերն են:

Սորհ. րեթիմը Հայաստանի մէջ հաստատունէն յետոյ, ան, առանց համայնաւար ըլ-

լալու, ջերմ համակիր և մտաւորական շոք-
 ծակից դարձաւ մեր հայրենիքի նոր ղեկավար-
 ներուն: Ինք որ ատենով դաշնակցական կու-
 սակցութեան բարեկամ և նոյն իսկ ատեն մը
 աշխատակից եղած էր, տեսաւ անոր գործած
 ծանր սխալները և զանոնք խորանկէ իւր Ան-
 ցեալում ստուար գրքին մէջ, որ ամենէն կա-
 տաղի ու փաստաւոր պարտաւարներն է որ յո-
 րինումը ըլլայ այդ կուսակցութեան գէժ, ու-
 ժեղ, կենդանի, գունազեղ ոճով մը գրուած
 տարօրինակ գիրք, որուն մէջ կան չափազան-
 ցութիւններ ու սխալներ, բայց որ, թէպէտ ա-
 ւելի երգիծաշունչ հրապարակագրի քան հան-
 դարտամիտ ու անաչառ պատմաբանի մտայ-
 նութեամբ գրուած, կը պարունակէ բաղձաթիւ
 դառն ճշմարտութիւններ ու կը կարդացուի
 ինչպէս կենսայորդ վէպ մը: Ահարոնեան, ու-
 րուն մասին անգութ եղած է Լէօ այդ գրքին
 մէջ և որ անոր մահուան առթիւ իր վաղեմի
 բարեկամին նուիրած էր գովելի աղապատան-
 քով լի յօդուածներու շարք մը, կը սխալէր
 յայտարարելով թէ ան իր այդ գրքին մէջ գը-
 րած է ինչ որ իրեն պարտադրած են: Լէօ ան-
 կեղծ եղած է միշտ, պարտադրութեամբ գրողի
 խոսնուածք չունէր ան. Անցեալումը ծայրէ
 ծայր անկեղծութիւն կ'արտաշնչէ. հոն իր
 մտածումն է որ արտայայտած է, ինչպէս ա-
 հաւոր գէպքերու շարքի մը աղղկցութեան տակ
 ան վերափոխուած, վերակազմուած էր: Ըսին
 ինծի թէ ան իր վերջին օրերուն խմբագրած է
 նաեւ մանրամասն պատմութիւնը մը «Ժամա-
 նակակից հայ ազատագրական պայքար»ին,
 սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը (Անցեալումը այդ
 պայքարի վերջին շրջանի մէկ մասին պատկե-
 րացումն էր միայն). այդ աշխատութիւնը, որ
 լսեցի թէ պիտի հրատարակուի ի մօտոյ, թե-
 րեւս տողորումը ըլլայ որոշ չափով այն հա-
 կադարձ ծայրայեղութեամբ ուր կ'իյնան մեր
 համայնավար պատմագիրները կամ հրապա-
 րակագիրները և որով մեր ազատագրական
 պայքարին մէջ ամէն ինչ սխալ կը գտնեն, ա-

մեն ինչ օտար տէրութեանց կամ հայ դրամա-
 տներու շահագէտ ծրագիրներուն իբր ծը-
 նունդ ցոյց կուտան, ինչպէս աղղայնամուկան
 ծայրայեղութեամբ՝ այլք ատենով անոր մէջ
 ամէն ինչ հոյակապ, արդար, վսեմ կը գտնէին.
 Բայց անտարակոյս արժէքաւոր մասեր պարու-
 նակող շահեկան և ուժեղ գործ մը պիտի ըլ-

ԼԷՕ

իւր աշխատութեան սեփական մէջ

լայ այդ հուսկ աշխատութիւնը, որուն չուտող
 երեւումը ցանկալի է:

Թէ Լէօ՝ իր բոլոր կրթութիւններով հան-
 դերձ խորքին մէջ ազնիւ մարդ էր, ու միշտ ան-
 կեղծ զգացումէ մը մղուած, ատոր ասպացոյց-
 ներէն մին ևս ինքս իր ինծի հանդէպ ունեցած
 վարժունքին մէջ տեսած ևմ: Պերլինի վեհա-
 ժողովի շրջանին Ներսէս պատրիարքի և Գրի-
 գոր Օտեանի քաղաքական գործունէութեան
 սխալները քննադատող Անահիտի յօդուածնե-
 րու առթիւ, Լէօ Մշակի մէջ հրատարակած էր
 շատ անարդար, կծու, վիրաւորիչ յարձակո-
 ղական մը ինծի գէժ, որուն արժանապայել

պատասխանը տուի Ամահիտի մէջ. մեր յարաբերութիւնները, որ շատ բարեկամական էին մինչեւ այդ օրը, խզուեցան: Իր Ռուսահայոց գրականութիւնը դրբին սխալները, մասնաւորապէս Պելիկթաշեանի քերթողական գործին պակասաւոր հասկացողութիւնը ուժգնօրէն մատնանիշ բրած եւ մեծ քնարերգական նուիրած դրբի մէջ: Հակառակ այս բոլորին, երբ իր յօրելեանին առթիւ ինծի զրկուած չըջարեալանին պատասխանեցի շատ հակիրճ բայց բազմապատակ գրադէտին հանդէպ յարգալից նամակով մը, Լէօ խորապէս զգածուեցաւ եւ այնուհետեւ առեւն առիթէ օգտուեցաւ ինծի հանդէպ որոշ առթիւ մը իր ունեցած անարդար վերաբերմունքը՝ իմ գործերուս նուիրուած ծայրայեղօրէն բարեացակամ յօդուածներով դարձանելու համար: Իմ յօրելեանիս միջոցին, երբ Խորհ. Հայաստանի մտաւորականութիւնը սիրուն զաղափարն ունեցաւ Երեւանի մէջ հաւաքոյթ մը սարքելով մասնակցելու այդ գրական տօնակատարութեան, Լէօ ինքն իսկ է որ՝ ինչպէս կը գրէր ինծի վեհանձն նախակի մը մէջ՝ մէկ ու կէս ժամ տեւող բանախօսութեամբ մը իմ գրական գործունէութեանս պատկերը հաճած էր դնել:

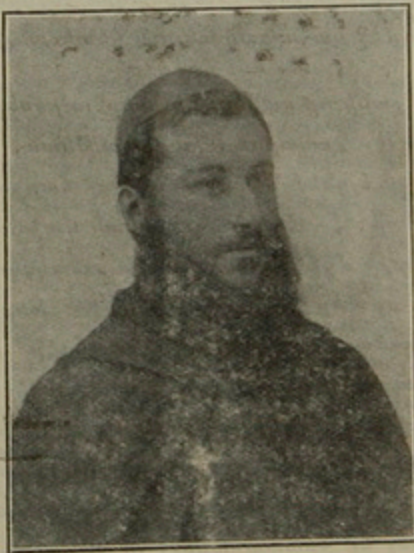
Հայաստան հաղիւ հասած՝ այդ սրտալից Հայուն, այդ ուժեղ ու հմուտ գրադէտին մահը իմանալս, ինծի համար ամենախոր վիշտ մը եղաւ:

Մահ Հ. Յակոբոս Տաշեանի. — Հայ բանասիրութեան հսկաներէն մէկն է որ կ'անհետանայ: Այդ բազմահմուտ ու բազմարդիւն զեւտունը, որ անսահման գործ մը կը թողու իր ետեւ՝ հատորներով երեւցած, հանդէսներու մէջ ցրուած եւ անտիպ, շատ աւելին պիտի կրնար արտադրել, եթէ մշտական ծայրայեղ ու ծանր աշխատանքը զոր ինքզինքին պարտադրած էր, տարիներ առաջ իր ջղային դրութիւնը խանգարած, մէկ աչքը փնտրուցած եւ զինքը հիւանդկախ վիճակի մը մէջ ձգած չըլլար, ինչ որ եւ պատճառ եղեր է իր յարաբերարար

վաղաժամ մահուան: Պէտք է կարդալ գեղեցիկ յօդուածը զոր իր արժանաւոր ընկերը Հ. Ներսէս Ակինեան նուիրած է անոր՝ Հանդէսի վերջին թիւին մէջ, զաղափար մը կազմելու համար այն ծովածաւալ բազմակողմանի հմտութեան վրայ զոր ամբարած էր Տաշեան՝ մեծ մասամբ ինքնօգնարար, եւ ընդարձակութեան ու ալլազանութեան վրայ այն բանասիրական պատկասելի գործին զոր ան կը թողու, եւ որուն մէջ՝ գլխաւոր երկասիրութիւններն են Վիեննայի Միլիթարեան մատենադարանի ձեռագրաց քննական «Ցուցակ»ը, Հ. Գաթրըճեանի «Պատարագամատոյցը Հայոց» գրքին վերհրատարակումը՝ իր կողմէ կարեւոր լրացումներով, Եանկազին ծանօթագրութիւններով ձօնացած, Հ. Քերովէ Սպենեանի «Ուսումն հայրենի դասական լեզուի» անտիպ աշխատութեան հրատարակումը՝ իր կողմէ լրացուած: Այս վերջին գործին լրացումը ինք ըմբռնեց ամենալայն ծրագրով մը, եւ զոր ինքն իսկ ինծի պարզեց 1898ին երբ Վիեննա կը գտնուէի, այն է գրել ամբողջական պատմութիւնը հայերէն լեզուին, նախամեսրոպեան ամենահին շրջաններէն մինչեւ մեր օրերը՝ անոր ծագումն ու բազմաթիւ փուլերէ անցնող բնաշրջութիւնը մանրամասնօրէն ցոյց տալով. վիթխարի ու ամենադժուար ծրագիր, որուն ալ եւս պատրուակ մը կը դառնար Հ. Սպենեանի հակիրճ աշխատութիւնը, ոսկեդարեան հայերէնին նուիրուած: 1920ին լոյս տեսան «առաջին հատոր»ին Ա. Գ. պրակները, երկու ստուար գրքեր: Այդ ջախջախիչ աշխատութիւնն է որ խախտեց Հ. Տաշեանի առողջութիւնը. անկից յետոյ՝ առեւն մը ստիպուեցաւ աշխատանքները դադարեցնել, դարձանուելով ու հանդիշելով իր ուժերը վերադանելու համար. ու թէեւ բաւական բարուքած էր իր առողջական վիճակը, եւ կրցաւ վերջին տասնեակ տարիներուն որոշ թուով մենագրութիւններ յօրինել ալլազան ու շահեկան նիւթերու վրայ, ինքզինքն ի վիճակի չղկաց այդ մեծ ծրագիրը ամբողջապէս ի յանդ հանելու: Հ. Ակինեան կը գրէ թէ «հեղինակին անտիպ մը

նացած ձեռագիրներուն մէջ Երեւան եկած եւ հատուածներ որ այդ գործին կը վերաբերին եւ զոր Միաբանութիւնը մտադիր է հրատարակել իր Ե. եւ վերջին մաս Ա. Հատորին: Հ. Տաշեան 1931ին սկսաւ հրատարակել «Հաթեր եւ Ուրարտեանք» ուսումնասիրութիւնը որ, կը գրէ Հ. Ակինեան, լրացուցիչ յաւելուած մըն է այս աշխատութեան, եւ իր ամբողջութեամբ առանձին հատորով մը լոյս պիտի տեսնէ շուտով:

Հ. Ակինեան կը պատմէ գրուող մը Հ. Տաշեանի կեանքէն, որ որոշ ցոյց կուտայ ողբացեալ հայ գիտունին բացասիկ արժէքը: 1914ին, իր «Վարդապետութիւն առաքելոց» անվաւերական մատենի քննութիւն գերմաներէն շարադրուած աշխատութիւնը երբ կը տանի անձամբ յանձնել Պերլինի մեծանուն ուսուցչապետ Հարնաքին, խնդրելով որ զայն հրատարակէ Texte und Untersuchungen շարքին մէջ, Հարնաք քննելով այդ աշխատութիւնը խորա-

Հ. Զակուրոս Տաշեան

պէս կը գնահատէ զայն, սիրով կը հաւանի հրատարակել, բայց պայմանով որ յապաւուրեալ իրորդ մասը՝ հայերէն, արարերէն ու եթովպացերէն բնագիրներու բաժինը, պատճառաբանելով թէ իր տպարանը չունի յիշեալ լեզու-

ներու համար հարկաւոր գրքեր: Տաշեան կը մերժէ կիսկատար հրատարակել իր գործը: Բայց այդ աշխատութեան բովանդակութենէն եւ Հ. Տաշեանի հետ խօսակցութեանց մէջ անոր ցոյց տուած բազմակողմանի հմտութենէն գրաւուած, գերման ուսուցչապետը կ'առաջարկէ Պերլինի համալսարանական ուսուցչապետներու ժողովին Հ. Տաշեանը անուանել Վարսերական Մատենադարանի արեւելեան բաժնի մատենադարանապետ եւ համալսարանի արեւելեան լեզուներու եւ մատենագրութեան դասախօս, եւ առաջարկը միաձայնութեամբ կ'ընդունուի: Արքահայր Այստեան, որուն կը հաղորդուի այդ որոշումը, կը մերժէ զայն, յայտարարելով որ Միաբանութիւնը պէտք ունի Տաշեանի: Արքահայրն անշուշտ լաւ է ըրած այդ առաջարկը մերժելով, որովհետեւ ոչ միայն Միաբանութիւնը, այլ հայ ազգն ու բանասիրութիւնը պէտք ունէին Տաշեանի, եւ ան զանալով Պերլինի համալսարանին դասախօս ու մատենադարանապետ, գերմաներէն լեզուով պիտի այլ եւս առաւելապէս գրէր իր աշխատութիւնները եւ հայ բանասիրութիւնը մեծ կորուստ մը պիտի ունենար:

Փրոֆ. Մեյյէ օր մը ինծի կ'ըսէր՝ «Հ. Տաշեան մեծ գիտուն մըն է. իր «Յուշակ»ը միայն կը բաւէ որպէս զի Եւրոպայի Գիտական կաճառներէն ունէ մէկուն զոնքը բացուին իր առջեւ, եթէ ինք փափաք յայտնէ անգամակցելու»: ու կ'աւելցնէր «Այդ էրդրում ծնած Հայր, որ զալով Վիեննա ու շիման մէջ մտնելով եւրոպական գիտութեան հետ, յանկարծ կը դառնայ եւրոպական չափանիշով կատարեալ գիտուն մը, առիկա ինքնին կ'ապացուցանէ թէ Հայ ցեղին մէջ քաղաքակրթական հինաւուրց ուժ մը կայ թաքուն»:

1898ին Վիեննա, ուր մէկ ամսէ աւելի մը նացի, ամէն օր կ'երթայի վանքը, ձեռագիրներէն մէկ քանին (մասնաւորապէս տաղարանները) ուսումնասիրելու. յաճախ ձեռագիրները կը ձգէի Հ. Տաշեանին հետ խօսակցելու բեղմ-

նաւոր հաճոյքն ունենալու համար. մեր խօսակցութիւնները կը թաւալէին հայ ազգի ծագման, հին ու նոր պատմութեան, լեզուին ու գրականութեան հետ կապ ունեցող հարցերուն վրայ. ի՞նչքան բան սորոված եմ իրմէ: Ու ինչքան քաղցր յիշատակ պահած եմ այդ համեստ, հեղ, բարի մարդէն, այդ գիտակից ու բարձր հայրենասիրութեամբ մը տոգորուած ազնիւ ու տաք սրտով Հայէն, որոնց ետեւ կը թաքէր ճշմարտութեան անդուռ ու տաժանաշխատ հետախուզման նուիրուած խորաթափանց մոքով ու անծայրածիր հմտութեամբ պատկառելի ու խստամբեր գիտունը: Իմացականութեան ու աշխատանքի հերոս մըն է որ կ'իյնայ՝ այլ եւս չկանգնելու համար՝ իր մտաւոր դատանքի դաշտին մէջ, գրիչը ձեռքը: Մեր ժամանակներու մեծագոյն Հայերէն մէկն է որ կ'անհետանայ: Անհուն ցաւը դոր այդ մահը կը մեզի կը պատճառէ, կը մեղմանայ այն հաւատքովը թէ մեր ցեղը, մշտաւոյց, եւ աւելի քան երբեք բեղմնաւոր, կարող է վաղը ուրիշ Տաշեաններ յարուցանել իր ծոցէն:

Մահ Հ. Ներսէս Անդրիկեանի. — Լրագիրներէն իմացայ թէ Պոլսոյ մէջ վախճաներ է Հ. Ներսէս Անդրիկեան: Ան Մուշէն եկած էր, իր ընկերով՝ ողբացեալ Հ. Կարապետ Տէր Սահակեանին հետ, Ս. Ղազարու վանքը, եւ անոր պէս ինքն ալ վանքին մէջ իր կրթութիւնն ստանալէ յետոյ՝ Միաբանութեան անդամ դառնալով, Ս. Ղազարու երիտասարդ ու փայլուն զրական ութերէն մին հանդիսացած էր: Բազմալէպին մէջ հրատարակեց զրական հին ու նոր հայ դէմքերու եւ գործերու վրայ յօդուածներ, որոնց մէջ անձնական տեսութիւններ եւ ինքնատիպ ոճ մը ի յայտ կուգային: Ու սկսաւ նաեւ նոյն հանդէսին մէջ ի լոյս ընծայել Փառստոսէն ներշնչուած պատմական վէպ մը, որ արժէքաւոր գործ մըն էր, եւ զոր գծրադգարար կիսաւարտ թողուց: Պատերազմէն քիչ առաջ, յանկարծ իմացանք որ հոգեկան տագնապ մը

ունեցեր ու վանքէն — ու կարծեմ նաեւ կրօնաւորական կեանքէն — հեռանալով գացեր էր Պոլիս, ուր եւ այլ եւս մնաց մինչեւ մահը: Ի՞նչ բնոյթ ունէ՞ր. ազգ տաղնապը, ի՞նչպէս եղաւ որ այդ զրական անթխտելի ձիրքերով օժտուած մտաւորականը՝ վանքէն հեռանալէ յետոյ այլ եւս լուռ ու ամուլ մնաց տարիներով ու թաղուեցաւ մոռացութեան մէջ, այդ մասին որոշ ծանօթութիւն մը չունիմ: Անհրաժեշտ է որ Ս. Ղազարու Միաբանութիւնը հատորի մը մէջ ամփոփէ իր այդ նախկին եղբայրակցին զրական էջերը, որոնք արժանի են պահպանուելու, ինչպէս որ նոյնքան եւ աւելի անհրաժեշտ է որ ան հատորի մը մէջ ամփոփէ Հ. Կարապետ Տէր Սահակեանի դուռ զրական արտագրութիւնները (յօդուածներ, բանաստեղծութիւններ, որ Բազմալէպի մէջ երեւցած են կամ անտիպ կը մնան, ու պատմական վէպը, դիւցազնաշունչ քերթուածներով խառն, որ գրքի ձեւով մասամբ միայն լոյս տեսաւ եւ որուն հրատարակումը ընդհատուեցաւ հեղինակին 1915ին Տրապիզոնի մէջ նահատակուելուն հետեւանքով):

Ու քանի որ ցանկութիւններ յայտնելու վերայ եմ Ս. Ղազարու Միաբանութեան, պիտի ատենց աւելցնեմ նաեւ հետեւեալ հարցումն ու խնդրանքը: Հ. Արսէն Ղազիկեան վախճանեցաւ Փատուայի մէջ յանկարծական անակնկալ մահով մը որ մեր բովանդակ ազգին խորին յաւ պատճառեց. ան կիսաւարտ կը ձգէր իր Հօյ Մատենագիտութեան ստուար ու կարեւոր աշխատութիւնը. այդ աշխատութիւնը արդեօք յառաջացած էր այն աստիճան որ իր ընկերներէն ոմանք կարենան լծուիլ այդ գործին, զայն աւարտել եւ հրատարակել, ու Միաբանութիւնը մտադիօր է այդ աշխատանքը կատարել. ուրախ կ'ըլլայինք եթէ Միաբանութիւնը այս հարցման հաճէր որոշ պատասխան մը տալ: Միւս խնդրանքս այն է որ Ս. Ղազարու Միաբանութիւնը Հ. Արսէն Ղազիկեանի մարմինը չթողուր ընդ միշտ Փատուայի մէջ ուր ան վախճանեցաւ ու թաղուեցաւ, այլ փոխադրէր

զայն Ս. Ղազար: Գիտեմ որ Փատուայի մէջ կը
Հանգչին ուրիշ Մխիթարեաններ ալ, ինչպէս շ.
Նուրիսան, եւն. բայց շ. Արսէն մեծ ջէմքերէն
մին եղաւ Մխիթարեանն Մխարանութեան. մեր
Ժողովուրդը, որ անոր վաղաժամ մահը միա-
հաղոյն ցաւի արտայայտութիւնով մը ողբաց
իրը ստաջնակարգ ուժի մը կորուստը, կը սպա-
սէ որ անոր մարմինը հանգչի շ. Արսէն Բաշ-
րատունիի ու շ. Եղուարդ Հիւրմուշի շիրմ-
ներուն մօտիկ, հովանոյն տակ այն վանքին ու-
րուն ծոցին մէջ ան երկար տարիներ անխնայ ու
խանդավառ դատանքով մը մեր արդի հայերէնն
ու մեր թարգմանական գրականութիւնը ճշիւ-
ցուց:

Նոր հրատարակութիւններ. Բաղդաթիւն են
այս վերջին ամիսներուն Երեւանի մէջ լոյս տե-
սած գրական կամ բանասիրական գործերը: Ա-
նոնց վրայ՝ եւ Խորհ. Հայաստանի ընդհանուր
մտաւոր գործունէութեան մասին՝ Երեւանեան
տպագորութեանցս նուիրած յօդուածներուս
մէջ աւելի երկար պիտի խօսիմ. հոս կ'ուզեմ
միայն յիշատակել այդ հրատարակութիւնները
որ ինծի տրուեցան Երեւան գտնուած միջոցիս
կամ զոր ստացայ Փարիզ հասնելէս ի վեր, եւ
որոնց մէջ կան մեծարժէք գործեր: Մանուկ Ա-
րեղեան ստուար հատորով մը ի լոյս բնծայած
է՝ «Հին գուսանական Ժողովրդական երգեր»
տիտղոսով՝ Գուշակեան տաղերու վրայ իր բա-
նասիրական մանրակրկիտ ուսումնասիրու-
թեանց շարքը որ նախ երեւցաւ «Պետ. Համալ-
սարանի Տեղեկագրի» քանի մը թիւերու մէջ եւ
որուն բովանդակութիւնը՝ բաց ի քանի մը կէ-
տերէ որոնց մէջ համամիտ չեմ իրեն եւ որոնց
մասին պիտի խօսիմ ուրիշ տեւե՝ վերջին ծայր
շահեկան է: Յովհաննէս Յակոբեան հրատարակ-
հանած է՝ Մելքոնեան Փօնտի հրատարակու-
թեանց կարեւոր շարքին մէջ՝ Ուղեգրութիւն-
ներու առաջին հատորը որ, Դրաստամատ Սի-
մոնեանի յառաջարանով մը, կը պարունակէ Ա-
րեւելք ճամբորդող Եւրոպացիներու (Ժ. Դ. Լէ-

ժ. Զ. դար) ուղևորական յուշագրութեանց Հա-
յաստանի, հայ Ժողովրդի եւ մեր հայրենիքին
մօտիկ գտնուող եւ Հայ բնակչութիւն ունեցող
երկիրներուն նուիրուած հատուածներուն
թարգմանութիւնը, խնամքով կատարուած եւ
ընդարձակ համալից ծանօթագրութիւններով
ընկերացած յաջորդ հատորներու մէջ պիտի
Երեւան ժ. Զ. դարէն մինչեւ մեր օրերը Արեւելք
ճամբորդած Եւրոպացիներու նմանօրինակ
հատուածներուն թարգմանութիւնները: Գուր-
գէն Մարտի ի լոյս բնծայած է Մանկութիւն եւ
պատանեկութիւն հատորիկը, զմայլելի գործ
մը, հոսուն, թրթուռն արձակով, ուր յուզ-
մունք, խանդապատանք ու չարահաստի սիրուն
սրամտութիւն մը իրարու կը խառնուին, եւ ու-
րուն մէջ երիտասարդ գրողը պատմած է Վանի
մէջ իր մանկութեան տեսիլները, պատերազմի
չրջանին Կովկաս փախուստի ու յետոյ Աղեք-
սանդրապոլի Ամերիկեան որբանոցին մէջ ան-
ցուած պատանեկան կեանքի յիշատակները:
Վաղարշակ Նորենց հրատարակած է իր բանաս-
տեղծութեանց երրորդ հատորը, Լիրիկական
ֆրոնտ, ուր կը գտնենք այդ թանկագին քնա-
րերգակէն շատ գեղեցիկ էջեր՝ ինչպէս Լոռու
ձորը, բայց ուր զժրագղարար յեղափոխական
զազափարարանութեան քարոզը աւելի տիրա-
կան կ'երեւայ քան զուտ բանաստեղծութիւնը,
մինչ հակառակը կը գտնենք նախորդ հատորե-
րուն մէջ:

Պետհրատի ի լոյս բնծայած նոր գործերուն
մէջ ուշագրաւ են Վահան Թոթովենցի երկրորդ
հատորը Բագու մեծ վէպին, որ չորս մասէ
պիտի բաղկանայ եւ կենդանի ու ճարտար պատ-
կերացում մըն է Բագուի բանւորական միջա-
վայրին մէջ ընկերութեան յեղափոխութեան
բոլոր փուլերուն՝ պատերազմէն առաջ ձարա-
կան բեթիմի տաւն ստորերկրեայ գործունէու-
թենէն մինչեւ յաղթանակի օրերը, Ստեփան
Զօրեանի՝ որ Խ. Հայաստանի լուսագոյն վիպա-
գիրներէն մէկն է, Սպիտակ Լաղաքը, մեր երկ-
րի այժմեան կեանքէն ներշնչուած շատ շահե-

կան վէպ մը, եւ երկուստարդ Նաիրի Զարեաթի Ռուշանի Քարապիւր տաղաչափեալ վիպակին (քիչ մը շատ «լրագրական») երկրորդ վեպ մը չափուած տաղաչափութիւնը: Պետհրատը ի լոյս ընծայած է նաեւ իր ուսակէն գործերով վաղուց ծանօթ տաղանդաւոր գրագիրուհի Մարիէտա Շահինեանի խորհ. Հայաստանի կեանքին նուիրուած վէպի մը հայերէն թարգմանութիւնը, Դերենիկ Դեմիրճեանի - որ մեր երկրի առաջին գրագէտներէն մին է եւ բաղմամբ ու ճոխ գրական արտադրութեամբ մը կը մասնակցի այնպիսի մատուր շարժումին, «Երկերու ժողովածու» ի առաջին հատորը, որ կը պարունակէ ստուար չարք մը պատմութեամբներու, Շիրվանդադէի «Երկերի ժողովածու» ի վեցերորդ հատորը, որ կը գտնենք մեծանուն հեղինակին հինգ թատերգութիւնները, Պարոնեանի «Երկերի ժողովածու» ի առաջին երեք հատորները եւ (Մեծապատիւ Մուրացկաններ, Քաղաքապետութեան վնասները, Խիկարի գուշակութիւնք, - Պաղտատար Աղբար, Արեւելեան ատամնաքոյժ, Շողոքոքը, Պողոյգ, Երկու տիրոջ ծառայ մը, - Ազգային ջոջեր) - առաջին հատորին սկիզբը կը գտնուի Արսէն Տէրաշեանի ընդարձակ ու շահեկան մէկ ուսումնասիրութիւնը: Պետհրատը ի լոյս ընծայած է գարձեալ այս վերջերս Եղիշէ Զարեանի «Երկեր»ը, մեծագիր ստուար չքեղատիպ հատոր մը ուր Հայութեան ներկայ պատմական բոլորէ մեծ բանաստեղծին ոտանաւոր ու արձակ գրուածքներէն շատերը ամփոփուած են (բայց ո՛չ բոլոր անկորուստ էջերը, որոնցմէ ոմանք կը պակսին հոն), Պետրոս Դուրեանի մահուան վաթսուներեակին առթիւ՝ անմահ քնարերգակին բանաստեղծութեանց մեծագոյն մասին ճաշակաւոր սիրուն տաղաչափեամբ վերհրատարակում մը՝ յառաջարանով մը Ալադանի եւ Նորենցի որ եւ կազմողներն ու խմբագրողներն եղած են հատորին, Սայազ - Նովայի ամբողջական գործին զեղատիպ ու խնամեալ հրատարակութիւն մը, կատարուած վաստակաւոր բա-

նասէր Գարեգին Լեւոնեանի խմբագրութեամբ (ընդարձակ ներածական աւետիքեամբ, ծանօթագրութիւններով եւ բաւարանով) ու յառաջարանով Պողոս Մակինցեանի, որ Արեւելահայոց լուսագոյն գրական քննադատներէն մին է, եւ Մարտիկ Կորքիի «Ընտիր երկեր»ու չարքի առաջին հատորը, «Մանկութիւն», թարգմանութեամբ շնորհալի վիպող Արաղիի: Պետհրատը ի լոյս ընծայած է նաեւ ուրիշ գրքեր, զոր զեռ չեմ ստացած, ինչպէս օրինակի համալ. Հ. Աճառեանի հսկայ «Բառարան»ին վեցերորդ ու վերջին հատորը, Շիրվանդադէի «Կեանքի Իմ» գործը, երկու հատոր, մին երկու տարի առաջ տպուած եւ սպառած, երկրորդը այս վերջերս երեւցած, եւ որոնց մէջ ամփոփուած են հեղինակին անձնական կեանքի յիշողութիւնները՝ մանկութենէն մինչեւ վերջին չըրջանը, սքանչելի գործ, որմէ քանի մը հատուածներ կարդացած եմ Նոր Ուղիի մէջ:

«Մեղքեան Փօնտ» ի յանձնաժողովը, որուն ընդհանուր քարտուղարը՝ Յովհ. Յակոբեան՝ իր գերը լուսագոյն կերպով կը կատարէ, հրատարակած է նաեւ վերջերս Կոմիտասի ստեղծագործութիւններ Սպիրիդոն Մելիքեանի, տաղանդաւոր երաժիշտ եւ հմուտ ու թափանցող երաժշտագէտ, որ արդէն վերջին տարիներու ընթացքին 5-6 արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ հրատարակած ունի հայ երաժշտութեան մասին, Երուանդ Շահադիդի կազմած ու խմբագրած «Դիւան Միքայէլ Նալբանդեանի» պատուական հատորը, որու մասին Անահիտի ներկայ թիւին մէջ ունինք յօդուած մը մեր աշխատակից Ռուբէն Բերբերեանի, ու վերջապէս «Մանր հետազոտութիւններ (Պեմանդեան քարտէզի Hariza կայարանը եւ Արարական արշաւանքները Հայաստանում)» գրքոյկը եւ «Կըլիները եւ չափերը հնագոյն հայ աղբիւրներում» ուսումնասիրութիւնը բաղմարդիւն բանասէր Յակոբ Մանանդեանի, որ վերջին տարիներուն ի լոյս ընծայած էր արդէն չարք մը մե-

ծարժէք աշխատութիւններ, «Դիտողութիւններ հին Հայաստանի շինականների գրութեան մասին մարդպանութեան շրջաններում», Հայաստանի արքունի հարկերը մարդպանութեան շրջանում», «Նիւթեր հին Հայաստանի տնտեսական կեանքի պատմութեան» (Ա. և Բ.), «Հայաստանի հին ճանապարհները». նոյն գիտունն է որ լուծում մը դտաւ (լուծում մը որ այլ ևս վերջնական կը թուի ինծի) Խորենացիի ապրած ժամանակի տեղեկութեան՝ ընդարձակ երկասիրութեան մը մէջ որ ի մօտոյ պիտի լոյս տեսնէ և որուն ամփոփոյքը պարունակող տետրակ մը «Հայաստանի կուլտուրայի պատմութեան Ինստիտուտ»-ի ինամքով հրատարակուած՝ վերջերս երեցաւ. նկատի ունենալով այդ հարցի մեծ շահեկանութիւնը, Անահիտի ներկայ թիւին մէջ կ'արտասուեմ այդ ամփոփոյքը: Պէտք է վերջապէս յիշատակեմ նաեւ «Ս. Հ. Գիտութեան և Արուեստի Ինստիտուտ»-ի տեղեկագիրները որ յաջորդած են «Համալսարանի Տեղեկագիրներուն», և «Գիտութիւնների Ինստիտուտ»-ի Տեղեկագիրը որուն առաջին թիւը նոր ստացայ, ստուար հատորներ որ Հայաստանի ամենէն հմուտ գիտուններէն և բանասէրներէն ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ կը պարունակեն, և Գրական քերք (Աղաւթի խմբագրութեամբ) ու Խ. Արուեստ (Ազատ Վշտունիի խմբագրութեամբ) քանի մը ամիսէ ի վեր լոյս տեսնող պատկերազարդ սիրուն պարբերականութիւններ՝ նուիրուած գրական և գեղարուեստական կեանքին: Կը ցաւիմ որ այս բոլորը յիշատակել միայն կարող եմ հոս, ատենց վրայ սւելի մանրամասնօրէն խօսիլը թողլով ապագային:

Ինչպէս կը տեսնուի վերեւ յիշատակուած գրքերու ցուցակէն (որ դեռ շատ պակասաւոր է, եթէ հաշուի դնենք վերջերս երեցած այն բոլոր գրքերն ալ զոր չեմ ստացած, և հրատարակուելու վրայ եղող աւելի բազմաթիւ գործերը որոնք ծանուցուած են), Խորհ. Հայաստանի մէջ գրական ու բանասիրական արտադրութիւնը մեծ ճոխացման ու զօրացման

չըջան մը թեւակոխած է, ու հետզհետէ կը ձգտի ընդլայնել իր սահմանները ու դառնալ բազմակողմանի:

Արտասահմանի հայ հրատարակութիւններէն պէտք է յիշատակեմ Թորգոմ Գուշակեան պատրիարքի հանգուցեալ Եղիշէ Դուրեանի կեանքին ու գործին նուիրած գեղեցիկ մենագրութիւնը, որ՝ նախ Դահլիշի Արեւ թերթին մէջ լոյս տեսած՝ այժմ երեցած է իբր առաջին հատոր «Դուրեան Մատենադարան»-ի (և իբր լոյս պիտի տեսնէ Պետրոս Դուրեանի «Ամբողջական գործը», զոր կրնայ միայն հրատարակել Երուսաղէմի Միաբանութիւնը, որուն մօտ կը գտնուին Պետրոսի բոլոր ձեռագիրները), Հ. Ներսէս Ակինեանի «Դասական հայերէնը և Վիեննական Միթիթարեան դպրոցը», ոսկեղարեան հայերէնի գիւտի մանրամասն պատմութիւնն ու լուսարանութիւնը պարունակող կտրելոր աշխատութիւն մը, և նոյն յոբնաջան ու հմուտ բանասէրին «Եղիշէ վարդապետ և իւր պատմութիւնն Հայոց պատերազմին» մատենագրական ու պատմական ուսումնասիրութեան առաջին մասն ամփոփող հատորը, «Նահատակ Գրադէտներու Բարեկամներ» մատենաշարին եօթներորդ հատորը, որ կը պարունակէ ողբացեալ տաղանդաւոր գրադէտ Տիգրան Զօկիւրեանի վաւեր և Հերոսը գեղեցիկ վիպակները, Գեղարքունիի «Լուրեր Քաղէն» ինքնատիպ վէպը որ Անահիտի մէջ երեւալէ յետոյ հատորով լոյս տեսաւ, շահեկան նորեկի մը՝ Փայլակ Միքայէլեանի Արեւ, Արեւ, զգայուն վիպակը, (մատենաշար «Յառաջ» թիւ 2), Թորոս Ազատեանի Աղբիւր Անմահութեան փափուկ ու երգեցիկ տաղաշարքերու երրորդ հատորիկը, Նշան Պէշիկթաշեանի երգիծական ստուար հատորը, ուր ամփոփուած են երիտասարդ ծանօթ գրադէտին ծաղրաբանական լուսագոյն արտադրութիւնները ինչպէս «Փարաւոն Սէմ - Անտոն»ը, «Իշխան Արշակունի»ն, և ուր սակայն կան ինչ ինչ էջեր որ արժանի չէին այդ հատո-

բին մէջ մտնելու, եւ Արեւ – Անճրեւ տնտեսական
բանաստեղծութեանց հաւաքածուն վաճէ վաճ-
եանի (որ մեր Անահիտի ընթերցողներուն ծա-
նօթ ու սիրելի «Սարգիս Մեհեան»ն է), զեղե-
ցիկ հատոր մը ուր այդ երիտասարդ շնորհալի
գեթթողը (որ նաեւ գաղափարալից ու ներածեւ
արձակագիր մըն է, ինչ որ պիտի տեսնուի իր
քիչ ատենէն հրատարակելիք էջերէն) աղնիւ
դպանութեամբ մը թրթռուն ու ներդաշնակ ար-
ուեստով մը իրականացած իր տաղերուն առա-
ջին փունջը կ'ընծայէ մեր հասարակութեան:

Արտագրութեան ուրիշ կարգի մը մէջ, յի-
շենք նոր երեւցած գրքերէն, Խճապէս վարել
արդի կեանքը, հրատարակութիւն Պոլսոյ Վաս-
տալ շարաթաթերթին՝ հետեւողութեամբ
Տօքթ. Վաչէի, Տիկին Ճինա Լոմպրոպօի եւ
կարգ մը յայտնի տնտեսագէտներու), Բեղիս-
եանի «Կրօնք եւ կեանքը», կրօնագիտական եւ
բարոյագիտական դասագիրք մը, հրա-
տարակութիւն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան,
տպագրուած Երուսաղէմ Սրբոց Յակոբեանց
Վանքին մէջ, Նորայր Վրոյրի Հայ Բառերու
Ազբիւրները՝ ստուգարանական ուսումնասի-
րութիւնը, ուր հեղինակը հայերէնին հնգերո-
պական դրոշմը ընդունելով հանդերձ՝ սեմա-
կան լեզուներու (բաբելոնեանի, ասորեստանե-
րէնի, եբրայեցերէնի) հետ բառերու շատ ուե-
լի մեծ ազդակցութիւն մը ունենալը կը ձգտի
ցոյց տալ բաղմաթիւ օրինակներով. այս թե-
զին վրայ մեր լեզուագէտները կ'արժէ որ իրենց
կարծիքն արտայայտեն. պիտի միայն գիտել
տամ որ Վրոյր ի նկատի չէ ունեցած ոչ ուրար-
տերէնը եւ ոչ հաթերէնը, այլ միայն մեր դա-
սական հայերէնի խումբ մը բառերուն (թուով
1200) սեմական կամ հնգերոպական բառերու
հետ ունեցած նմանութիւնն ի վեր հանած է.
ինծի կը թուի թէ սեմական այդ հին լեզուե-
րուն հետ հայերէն այդ կարգի բառերուն կա-
պը մեր հին ուրարտերէնէն ու թերեւս նաեւ
հաթերէնէն սկսած եւ յետոյ հայերէնին գո-
խանցուած ըլլալու է: Այս քանի մը հատորնե-

րուն վրայ եթէ աւելցնենք Մշակոյթի Օր (հրա-
տարակութիւն Փարիզի Գրական Ակումբի) եւ
Հայ Մայրերու Տարեցոյցը (հրատարակութիւն
Լիոնի «Հայ Մայրերու Միութեան») գրական
հաւաքածոները, Պոլսոյ Ազգային Հիւանդա-
նոցի 1933ի Տարեցոյցը, «Երեքարեան
նշաններ» Պալաթու Ս. Հրեշտակադեա եւ
կեղեցւոյ» պատկերազարդ ստուար հատորը,
եւ Պ. Մ. Սարեանի կարեւոր գրքոյկը (Ֆե-
թիստիկի եւ Անտուան դէմ պատերազմ, Պո-
լիս Նուրը Օսմանիէի մէջ Իթթիհատականնե-
րու գաղտնի որոշումները Հայոց քննադատա-
մասին), պատերազմի ընթացքին իթթիհատա-
կան վոհմակին հայաջինջ եղեւոնը ներքնադէս
այտարող ու յուսարանող պատմական վաւե-
րաթուղթ մը, զոր ամէն Հայ պէտք է կարդայ,
կ'ունենանք արտասահմանի մէջ այս վերջին
հինգ – վեց ամիսներուն գրքի ձեւով երեւցած
հրատարակութեանց ամբողջութիւնը, որ հա-
կանակ այնքան աննպաստ պայմաններու՝ բա-
ւական ճոխ է եւ որոշ արժէք մը կը ներկայա-
ցնէ. պէտք է միշտ նկատի ունենալ անշուշտ՝
որ մեր արտասահմանեան գրական ու բանասի-
րական արտագրութեանց մէկ մեծ մասը – մե-
ծագոյնը նոյն իսկ – հանդէսներու եւ լրագիր-
ներու մէջ է որ կ'երեւայ:

Տիկին Ժանին Մէյի վեպը. – Անցեալ քրո-
նիկին մէջ խօսելով արտասահմանի այն հայ
գրողներուն վրայ որ օտար լեզուով արժէքա-
ւոր գործեր կ'արտագրեն, յիշատակած էի տի-
կին Յակոբ Անտոնեանի Janine May ստանու-
նով Փարիզի մէջ նոր հրատարակած La Jeune
Fille au masque (Դիմակաւոր աղջիկը) վէպը
եւ մատնանիշ բրած էի անոր մէջ ի յայտ եկած
հոգեբան – փրկասանի առաջնակարգ տաղան-
դը: Այդ գիրքը փարիզեան մամուլին մէջ գր-
տած է արտակարգ յաջողութիւն մը, զոր
սկսնակի գործ մը քիչ անգամ կը գտնէ եւ որուն
կը սպասէի սակայն. այդ վէպին վրայ ներքո-
ղակց տողերով իրենց կարծիքը յայտնած են

Candide, Les Nouvelles Littéraires, Minerva, Le Carnet de la Semaine, La Liberté, L'Intransigeant, L'Européen, Neptune, Le Mois, Figaro illustré, Eve, Gazette Médicale de France, L'Union des Lettres, La Vie Lyonnaise, Ռուսների La Dépêche, գրական քննադատական ընթերցանական պատկերասրահներում թարգմանություններ այդ գնահատական գրություններու կարեւորագոյններէն մէկ քանին: Էտմոն Ժալու կը գրէ՝ «Լեոնովի Լիբրէրէին մէջ» «Տիկին Ժանին Մէյ փորձուած է գրել շատ փափուկ խնդրոյ մը մասին, որ բոլորովին նոր է, բայց զոր ան ճարտարօրէն նորոգած է ինքնատուրութեամբ այն հանգամանքներուն զոր կը պարզէ մեր աչքին: Դժնդակ նիւթ մըն է, զոր այնքան թարմութեամբ ու զգայնութեամբ կը ներկայացնէ որ ունի վայրկեան ան մեղ չի նեղեր: Եւ սակայն մօր եւ աղջկան միջեւ սեռային մրցակցութիւնը ցաւազին քէմ մըն է, զոր տիկին Ժանին Մէյ աւելի եւս կսկծալի դարձուցած է...: Շատ աղուր գրական սկզբնաւորութիւն մըն է աս»: Պ. Պէրնար տը Վօ կը գրէ Քանտիտի մէջ. «Դիմակաւոր աղջիկը, տիկին Ժանին Մէյի առաջին վէպը, մեղի կը յանձնէ վրդովիչ խոստովանանք մանկամարդ աղջկան մը որ դէպքերու բերումով իր մօրը սեռային մրցակիցը կը դառնայ, բայց հակառակ իր կամքին, վախի, սուղումի զգացումով մը, որ կրնայ բաղդատուիլ Հիպոթիզիսի սիրահարուած Ֆէտրի զգացումին: Հոս սակայն երկուքն ալ կը սիրեն զիրար ու մեղսակիցները կը ճգնին իրենց սիրոյն բոցերը ծածուկ պահել այն կնոջմէն որ անգաղար զանոնք կը լրտեսէ ու անոնցմէ կը կասկածի: Ատիկա կ'ընեն ոչ կեղծաւորութեամբ, ցած մաքիավէլականութեամբ, այլ զթուփենէ մղուած, նոյն իսկ զորովէ՝ հիւանդ, հաշմանդամ էակի մը համար, որմէ կ'ուզեն ամէն նոր բարոյական տառապանք հեռացնել...: Ամբողջ տառամը պարփակուած է միեւնոյն յարկին տալ կենսանշանութեանը մէջ այդ երեք էակներուն, որ

կը գտնուին ամենէն պղտոր կացութիւններէն մէկուն մէջ զոր կարելի ըլլայ երեւակայել... Վէպին այդ երեք գլխաւոր անձնաւորութեանց հոգեկան անդամահատութիւնը կատարուած է այնքան զօրութեամբ որքան նրբութեամբ եւ թաքթով (ու Աստուած գիտէ ինչքան քաւիք պէտք էր այսպիսի նիւթի մը մէջ), ու նոյն իսկ թրթռումով մը որ ամբողջ գործին կը փոխանցէ չես գիտեր ինչ հոգեխռով շէշտ մը...): Սիմբրվայի մէջ Ժան Շապան կը գրէ. «Ահա շատ նշանակաւոր սկզբնաւորութիւն մը: Ժանին Մէյ Հայուհի մըն է, Պոլիս՝ Նօթր Ծառ տը Լիոնի Ֆրանսացի մայրապետներուն զպառնջը իր կրթութիւնն ստացած եւ Ամերիկահայու մը հետ ամուսնացած... իր առաջին վէպին համար ընտրեր է նիւթ մը միանգամայն հասարակ ու վտանգաւոր, բայց զայն արտադրած է այնքան ճշգրտութեամբ, ինչպես թեւեմ, խորին զգայնութեամբ, իր անձնաւորութիւններն այնքան թարմ մթնոլորտի մը մէջ մխրճած է, որ յաջողած է բոլորովին ինքնատիպ՝ ու սրտաճմլիկ գեղեցկութեամբ՝ գործը արտադրել...: Յուզիչ պատմութիւն, որ յաճախ կը յիշեցնէ Ժիւլիէն Կրինի ինչ ինչ էջերը՝ իրենց մթնոլորտով, հոգիներուն որակով, վերլուծման խորութեամբ, փափկեւորանգ պատկերացումներով ամերիկեան գիւղական տեսարաններու զոր քիչ կը ճանչնանք: Այս սկզբնաւորութիւնը բարեգուշակ է երիտասարդ հեղինակին գրական ասպարէզին համար»: Ֆիկալօ կը գրէ՝ «Իգական գրականութեան աշխարհին մէջ, ահա նոր վիպասանուհի մը, տիկին Ժանին Մէյ, Դիմակաւոր աղջկան հեղինակուհին: Դիւրին չէր պատմել՝ առանց վատաբողջ նօթին մէջ ինչալու՝ միեւնոյն մարդուն համար մօր մը եւ աղջկան մը սիրային բաղխումը: Տիկին Մէյ զմայլելի եւ ճշգրտաւ արուեստ մը ունի: Ֆեմինայի Ժիւրին արդեօք արդէն իսկ չէ՞ նկատած ասիկա»: Էվ օրաթերթին մէջ, Ռէյմոն Քլոդէ երկարօրէն ծանրանալէ յետոյ վէպին վրայ, կ'ըզրակացնէ «Այս վէպին լրական լուս-

կութիւնները զմայլելի են: Ոչինչ կայ հոն՝ սանձադուրկ, ոչ ալ շատ դիւրին կերպով քնարերգական: Ընդհակառակն հոն կը գտնենք ճշգրտութեան ու շարժագացութեան յատկութիւններ սուսմներու ամենէն կենդանի մէջ»: Լիոնի Պիլլըէնը իր յօդուածը կը վերջացնէ սա տողով. «Այս առաջին գիրքը պատիւ պիտի բերէր ակեղարդ գրագէտի մը»:

Կ'իմանամ որ երիտասարդ գրողներէն արդէն յօրինած ունի երկու նոր վէպ եւս, որոնց հրատարակումը յանձն առած են փարիզեան առաջնակարգ տուններ:

Օտար լեզուով արժէքաւոր գործեր ալ տաղրող Հայերու կարգին պէտք է յիշատակեմ նաեւ հոս տօթթէօր Պօղոս Բօլթեանը, որ աւարիէ մը ի վեր Փարիզի բժշկական Guérin մեծ շարժաթերթին մէջ կը հրատարակէ հօշակուն ու մտաւոր աշխատանք տկարութեանց ու բուժանդութեանց վրայ մասնագիտական յօդուածներ, լի բաղմակողմանի հմտութեամբ ու լի լին փորձառութեամբ, իւր փրկած չղուտ, աշխոյժ, կենդանի ոճով մը: Այդ յօդուածները ջէրմարէն գնահատուեցան Փարիզի գիտական շէնտանակներուն մէջ, եւ ուրիշ թերթեր, ինչպէս Les annales politiques et littéraires, հեղինակէն խնդրեցին իրենց եւս տալ այդ շարքին պատկանող յօդուածներ: Ասոնց հաւաքածուն, հատորի մը մէջ ամփոփուած, հոգեկան ախտաբանութեան նուիրուած թանկագին գործ մը պիտի կազմէ:

Այս կարգին մէջ, ուշադրաւ նորութիւն լինէն է նոյնպէս Պ. Կարապետ Փայէլեանի անգլիերէն իմաստասիրական գիրքը, որուն վրայ Պ. Նշան Պէկեան յօդուած մը ունի Անահիտի ներկայ թիւին մէջ:

Վերջապէս, այդ շարքին մէջ շատոնց ի վեր առաջնակարգ տեղ մը կը բռնէ Փասթէօլեան հաստատութեան մեծանուն հայ գիտունը, երուանդ Մանուկեան, իր գիւտաւոր անձնական աշխատութիւնները բանաձեւող բազմաթիւ գիտնականութիւնով՝ բժշկական Ակադեմիային կամ էր-

տութեանց Ակադեմիային հաղորդուած եւ փասթէօրեան հաստատութեան պաշտօնախօսութիւն մէջ հրատարակուած, ու քանի մը տարիներէ ի վեր Փարիզի բժշկական համալսարանի հրաւերով կատարած սքանչելի բանախօսութիւններով, որոնց վերջնոյն նուիրուած յօդուած մը ունի Տօթ. Մ. Քէշիշեան Անահիտի ներկայ թիւին մէջ: Յանկալի էր որ ատոնք ամփոփուէին հատորի մը մէջ որ պիտի ըլլար հայ անունին պատիւ բերող մեծարժէք գործ մը:

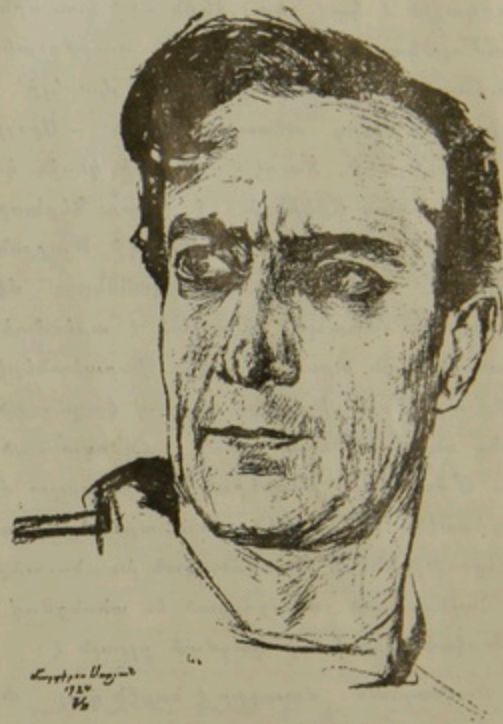
Եւ այս քրոնիկը գրելու պահուս, հաճոյքով կ'իմանամ որ արեւմտեան մեծ կեդրոններու մէջ գիտական ինքնատիպ աշխատանքներ կատարող Հայերու թիւին վրայ կ'աւելնայ նոր դէմք մը եւս, Պ. Զ. Թադւորեան, երիտասարդ քիմիագէտ մը որուն մէկ նշանաւոր ուսումնասիրութիւնը վերջերս իր վարպետին փրոֆ. Իւրպէնի կողմէ հաղորդուել է Գիտութեանց Ակադեմիային: Առաքել Չաքրեան, ծանօթ քիմիագէտը, որ ինքն իսկ այս վերջին տարիներուն թագաքին նորարար կաշիւոր աշխատութիւններ ներկայացուց՝ նախ վարպետին փրոֆ. Իւրպէնի ձեռքով՝ Գիտութեանց Ակադեմիային, Ապագայի մէջ հրատարակուած յօդուածով մը կը յայտնէ թէ Պ. Թադւորեան յաջողած է երկար առեւել ի վեր իր կատարած հետախուզութիւններով ու փորձարկութիւններով երեւան հանել՝ վերջին շրջանին մէջ Պ. Մորիս Քիւրիի գործակցութեամբ՝ «հաղուագիտ հոգեր»ու մաս կազմող 61րդ պարզ մարմինը որ շատոնց ի վեր կը փնտուէր եւ դեռ չէր գտնուած:

Արուեստի աշխարհէն. հայաստանի մէջ, գեղարուեստական մեծ գէպքը Սպենդիարեանի Ալմաստ օփերային ներկայացումը եղաւ, որ բաւական առեւել ի վեր կը սպասուէր ու ուղի ունեցաւ այս յունուարին, մեծ սպեկուլյուսի յառաջ բերելով մեր մայրաքաղաքի հասարակութեան մէջ: Այդ մասին ինչպէս եւ Հայաստանի այժմեան գեղարուեստական ճոխ շարժումին վրայ աւելի լայնօրէն գրելու հաճոյքը

մօտիկ սպաղաչի մը յետաձգելով, կը մաղթեմ որ Հայ մեծ երաժշտի մը շարադրած այդ օգնական տպուի, արտասահման տարածուի, եւ օր մը տեսնենք զայն եւրոպական ու ամերիկեան բեմերու վրայ:

Գեղարուեստական դէպքի պէս բան մը եղաւ Վահրամ Փափաղեանի վերերեւումը Կովկասի մէջ, Պաքու, Թիֆլիս եւ Երեւան: Մեծատաղանդ դերասանը երեք քաղաքին մէջ ալ ներկայացուց Օքէլլօ եւ գտաւ, ինչպէս խմբանք լրագիրներէն, արտակարգ յաջողութիւն: Խորհ. Հայաստանի Կեդր. Գործադիր Կոմիտէի նախագահութիւնը որոշեց այս առթիւ անոր տալ «Խ. Հայաստանի ժողովրդական արտիստ» տիտղոսը: Երեւանի, Թիֆլիսի, Բաքուի թերթերը խանդավառ յօդուածներ նուիրեցին Փափաղեանի ինքնատիպ ու հզօր խաղացումներին: Այդ յօդուածներուն մէջ կան եւ չափազանցութիւններ, ինչպէս օրինակ՝ Գրական Թերթին մէկ յօդուածին հետեւեալ հատուածը. Ըրելէ յետոյ թէ Փափաղեանի այս անգամ Երեւանի Պետական Թատրոնի բեմի վրայ երեւումը «բացառիկ նշանակութիւն ունի, որովհետեւ նա վերադառնում է մեզ մօտ աշխարհի բարձրագոյն թատրոնի, Խորհ. Ռուսաստանի թատրոնի, վայլուէն յաղթանակներով պսակուած», յօդուածագիրը կ'աւելցնէ՝ «Վահրամ Փափաղեան անցաւ բուրժուական Եւրոպա եւ հանդէս եկաւ լատիական, իտալական, հստոնական եւ ուրաբելլական(?) ու Ֆրանսական բեմերի վրայ: Ֆրանսական բուրժուական մամուլը, որ օյնական օտարամերժ է, այնքան չարամտօրէն ուրշիկելով, երբ տեսնում է օտար արուեստի մուտքը իր երկրում, մանաւանդ խորհրդային արուեստի, չկարողացաւ չխոնարհիլ օրջելով իրականութեան առաջ, խոտոտվանելով խորհ. արուեստի խորութիւնն ու բարձրութիւնը. Վահրամ Փափաղեան խորհ. արուեստագէտ է տաւերապէս, թէեւ նա սնել է իտալական եւ Ֆրանսական դպրոցներում, բայց խորհ. թատրոնումն է որ մոռացաւ այդ դպրոցների թե-

րութիւնները եւ անեց վերջին տասնամեակում աննախընթաց չափերով» եւ յօդուածագիրը կը յիշատակէ հոս փարիզեան մամուլի Փափաղեանի Օքէլլօին նուիրած ներդրուից յօդուածները, որ արդէն կը հերքեն զարմանալի զաղափարները զոր իր այդ հատուածին մէջ կը Ղշտենք: Ֆրանսա սպորտները գիտեն որ դժուար է փարիզեան բեմի վրայ օտարի մը համար յաջողիլ, որովհետեւ Ֆրանսացիք շատ մեծ արուեստագէտներ ունին, բայց թէ երբ օտար, իտալական մեծ արուեստագէտ մը կուգայ հոս, հասարակութիւնն ու մամուլը զայն խորապէս

ՎԱՀՐԱՄ ՓԱՓԱՂԵԱՆ

Գծագր. Մարտիրոս Սարեանի

կը դնահատեն եւ ամենախանդավառ ընդունելութիւն կ'ընեն անոր, բայց ան Իտալացի թէ Ռուս, Գերմանացի թէ Հայ: Դեռ նոր Ծափքօնին եկաւ հոս երրորդ թէ չորրորդ անգամուան համար, եւ Իտալացի հանճարեղ դերասանին ներկայացումները յաղթանակներ եղան անգամ: Դրեւ: Խորհ. Մոսկուայի խումբերը որ այս վերջին տարիներուն եկան հոս, ամենաջերմ ընդուն-

ներութիւն դտան այս քաղաքին մէջ, ուր ուսումնասիրական իրապաշտ արուեստը արժանիքները միշտ գնահատուած են: Փաղաղեանի Օրէիլօին մէջ փարիզեան մամուլը ի վեր հանեց, ոչ թէ խորհրդային մասնաւոր յատկանիշ մը, այլ իր «արեւելեան» խառնուածքը որով Մարին հոգեբանութիւնը կուտար այնքան հարգատու խոր կենդանութեամբ: Արուեստի մարդին մէջ, սրբէն չկայ՝ էպպէս՝ խորհրդային ու պուրժուական բաժանում: Արուեստը, ցեղի, միջավայրի եւ անհատական խառնուածքի տարբերութիւններով միայն, խորքին մէջ՝ մարդկային է կամ չկայ, ձեռն մէջ կատարեալ է կամ պակասաւոր: Արեւմտեան պուրժուական արուեստի «թերութեանց» վրայ կարելի չէ խօսիլ, երբ մարդ տեսած է Մունէ - Սիւլլին «Իդիլոս»ի մէջ, Տուզէն՝ «Քլօտի կնոջ» կամ «Գամելիապարզ Տիկին»ի մէջ, Սառա Պերնարը՝ Ֆէտրի մէջ, Նովելլին Շայլոքի մէջ, Մաքսիմ Գորկիի, Օրէիլօի, Ուրուալանցիներու մէջ: Փաղաղեան մեծապէս օգտուած է արեւմտեան դերասանական արուեստի այդ վարպետներէն, եւ իր արուեստը երեք քառորդով կազմուած է անոնց ազդեցութեան տակ, ան օգտուած է նաեւ Մոսկուայի թատերական իրապաշտ մեծ արուեստէն. եւ իր մեծագոյն արժանիքը այդ ազդեցութիւնները իր անձնական խառնուածքին մէջ հալեցուցած, միացուցած եւ անոնցմով իր անձնական արուեստը կազմած ըլլալն է:

Փաղաղեան մտադիր է նորէն դալ փարիզ Օտէնի մէջ Շայլոքի դերը Փրանսերէն լեյուով կատարելու. այդ մասին արդէն խօսակցութիւն ունեցած էր այստեղէն մեկնելէն առաջ՝ Օտէնի անօրէնին հետ: Իր երկրորդ երևումը՝ Փրանսական բեմին վրայ՝ այդ արեւելացեղ տիպարի արտայայտութեան մէջ՝ ապահովապէս նոր յաղթանակ մը պիտի ըլլայ իրեն եւ հայ անունին համար:

Արտասահմանի մէջ, ունեցանք վերջերս հայ արուեստի շարք մը փայլուն յաջողութիւններ: Փարիզի հայ ուսանողներու կազմած երգ-

չախումբը, աջակցութեամբ տիկին Սուրբեանի, Պ. եւ Տիկին Շահպարեանի եւ Պ. Արա Պարթեանի, Ռեմէսան Ֆրանսէզի սարքած Ազգերու Տօնին մասնակցելով՝ հայ ժողովրդական երգին ու պարին վրայ միջապային ստուար հասարակութեան մը սքանչացումը հրաւիրեցին, Փարիզ, Կրքնոպլ, Լիոն, Նիս, Քան եւ Մարսէյլ. Փարիզ՝ Միւթիւալիթէի ընդարձակ սրահին մէջ տեղի ունեցած հանդիսութեանը, որուն ներկայ եղայ, զխառը դարձրէր կազմեց հայ խումբը, իր գեղեցիկ գեղջկական հայ տարազներով, իր կոմիտասեան ժողովրդական խմբերգներով ու մեներգներով, իր խմբապարերով ու կովկասեան մենապարերով եւ թատիւթ ժօրժի հայ եղանակներու կրակոտ նուագածութեամբ. հասարակութիւնը այդ իրիկունը՝ հանդէսին մասնակցող բոլոր ասիական ու եւրոպական ազգերուն մէջէն՝ հայ ազգին է որ իր բուն ու երկարատեւ ծափերով ու պիսկերով տուաւ առաջին մրցանակը: Ֆրանսական միւս քաղաքներու լրագիրներուն յօդուածներէն իմացանք որ մերոնք նայն յաջողութիւնը ունեցել են եւ այդ բոլոր տեղումները: Թուրք ուսանողներու խումբ մըն ալ մասնակցեցաւ այս Ազգատօնին՝ երգելով խամսի ֆօյտըմ քալալա կամ փափազ քըզը քալըքըմ ու պարելով Զէյթէքի պարեր, բայց հետո եղաւ ցոյց տալ թէ իրենց ցեղը, ինչպէս կը յաւակնին այժմ իրենց «մտաւորական»ներէն ոմանք, աշխարհի հնազոյն քաղաքակրթութեանց ստեղծելը կամ նախատիպարն է հանդիսացած ...

Հրանդ Թէքէեան (բանաստեղծին հօրեղորդին) որ Հանրի Հերո անունով հարաւային Ֆրանսայի թերթերու կ'աշխատակցի պատմածքներով եւ գեղարուեստական քննադատութեան էջերով եւ որ, աւելի եւս տաղանդաւոր իբր նկարիչ քան իբր գրող, արդէն քանի մը տարի առաջ ցուցադրած էր միտախօսական ներշնչմամբ տողորուած կամ քմածին քերթողաշունչ տեսիլքներ ներկայացնող ինքնատիպ նկարներ, վերջերս ցուցադրեց Պիլիէ Կալըրին

մէջ չարք մը երգիծական խորիմաստ նկարներ (ուր ձգտած է ցոյց տալ անասունը մարդուն մէջ եւ մարդկայինը անասունին մէջ) եւ որոնց արդիական սուր ու համեղ արուեստը մեծապէս զնահատուեցաւ. իր ի տես զրաժ գործերու ցուցակին իրը ներածութիւն մեծապէս ներդրողալից էջեր տուած էին երեք հանրածանօթ Փրանսացի քննադատներ, Վալտեմար Ժորժ, Անտրէ Լօթ եւ Ժան Քասու, որոնցմէ կը թարգմանեմ քանի մը հատուածներ. «Հանրի Հերօի Մարդկային գառագեղը ... այդ բաղձաթիւ զրուագներով կենդանակերպական երգիծանքը, զորոն է տեսլաւորի մը (visionnaire) որ հեղնարանով մը կրկնաւորուած է: Հրէշներու, մարդակերպացած անասուններու, անասունի զլխով մարդերու, չարքը, — որ հոս մեր աչքերուն կը պարզուի, կը յիշեցնէ, մերթ՝ դիւային հետախուզումները Վերածնութեան արուեստագէտներուն որ մարդկային սեռին եւ անասնական սեռին միջեւ հանդիսութիւնները կը փնտռէին, մերթ՝ Եղիպտացոյ թօթեմ աստուածները, սիրի տեսարաններ ուր հետեւաւորքի պէս հաղուած շունը զինուորական խաղաղքներ կը մնջկատակեն, մերթ՝ դժադրութիւններն անմասնալի Կրանդիլին, որ իր թռչունները հանդիսաւորաբար կը քալեցնէր՝ ծանրազէմ դատաւորներու, եկեղեցւոյ իշխաններու կամ պալատականներու պէս ... Հերօ իմոյիսը մը չէ: Չի խնդար ու չի խնդացներ: Իր գործը նշանաւոր ուսումնասիրութիւն մըն է նկարագրներու՝ մինչեւ ծիծաղելին կամ ողբերգականը յառաջ տարուած, բայց միանգամայն հմուտ ու ժողովրդական խայթիչ աւելնով մը միշտ արտայայտուած ...»: (ՎԱԼՏԵՄԱՐ ԺՈՐժ):

«Հերօ, որուն հրէշտակային հոգին կապոյտին մէջ կը լողայ, կը սիրէ քաղցրութիւնն ու միամտութիւնը, իրենց բոլոր ձեւերուն տակ: Իր վրձինով կը պանծացնէ զէպ ի երկինք ուղղուած զէմքերու յափշտակութիւնը, ըլլայ կոյսի մը կամ հայրենարազ սեւամորթի մը զէմ-

քը. բայց ան կը նշմարէ նաեւ՝ «ուրիշ Աշխարհ»ի մը սեմին առջեւ, ծծումբին նշույնները որ կը լուսաւորեն մութեան, ապուշութեան եւ չարութեան զիմաղծերը: Թռչունները, յամոյրները, վիթերը, ամէն ինչ որ կը վազէ ու կը թռչի՝ մէկ կողմէն, որոճացողները եւ ամեն ինչ որ կը մօրանայ՝ միւս կողմէն, իրեն կ'ընծայեն կերպարուեստական խորհրդանշաններ զոր կը գործածէ թաքթով ու պարզամտութեամբ, ներկայացնելու համար ինչ որ բնութեան մէջ կը թուի բարի կամ չար» (ԱՆՏՐԷ ԼՕԹ):

«Եթէ ճիշդ է որ մենք կապիկէն կը սերլնք, տխուրն այն է որ շներ կրնար անոր դառնալ. առիկա շատ բան պիտի պարզացնէր: Բայց փոխանակ բացէ ի բաց եղեմական անասնականութեան վերադառնալու, կէս ճամբան կը մնանք, — ինչպէս կ'ընենք արդէն ամէն բանի մէջ, — եւ ցոյց կուտանք անկապալից խառնուրդ մը, աւաղանքներով, կարօտներով, երկդիմութիւններով մթազնած: Հերօ նկարիչը փոխակերպութեան եւ մորթափոխութեան վիճակները ըմբոսնած է իր ժամանակակիցներու զէմքերուն ու կեցուածքներուն վրայ: Մինչդեռ նկարիչները, շատ յաճախ, մարդկութիւնը կը վերածեն միակ մտահալած զէմքի մը, ինք մօտահալածուած է զէմքերու անհամար ալլաղանութեան: Եւ այդ մտահալածումը զինք կը մղէ երեւան հանելու, մեր սեռի էակնելու զէմքերուն վրայ՝ անմեղ թռչունին կամ խանդաղապեցուցիչ եղնիկին հետքերը, անասուններու զէմքերուն վրայ՝ մարդկային ապուշութեան ու սնուցարմութեան նախադրացումը: Այս գործողութիւնը կը կատարէ՝ համակ մարտիրոսական հեղուութեամբ մը եւ զմայլելի ծանօթութեամբ մը այն ամէն բաներու զոր կրնան նշանակել ամենազոյն շեղումը զիմաղծի մը շարժումին մէջ, ամենազոյն զոյգողումը նախաձեռնի մը լոյսին մէջ» (ԺԱՆ ՔԱՍՈՒ):

Կ. Շիրիլեան Վան Լէր Կալլերին մէջ Մարտ 1845-ին ապրիլ 1 ցուցադրեց իր նոր գործերը: Այս

երկրասարդ նկարիչը որուն ուժեղ տաղանդը յայտնութիւն մը եղաւ քանի մը տարի առաջ (այդ մասին գրած եմ Անահիտի նոր շրջանի տաղին տարւած քրոնիկներէս մէկուն մէջ), իր այս նոր գործերուն մէջ իր տաղանդը շատ աւելի հասունցած ու զօրացած երեւան կը բերէր: Իտալական հին մեծ նկարիչներէ ոմանց ոգին ու կորովը կը թուէ իր մէջ վերակենդանացած ի յայտ գալ: Այդ նշանաւոր ցուցադրութեան մասին աւելի ընդարձակ պիտի գրեմ յառաջիկայ քրոնիկիս մէջ. հոս յիշատակեմ միայն որ Լիւքսանպուրի Պետական Մուսէոնի տնօրէնութիւնը, որ իրմէ արդէն դործ մը աւելի գնած է հոն օտար նկարիչներու շարքին մէջ գրած, այս ցուցահանդէսի նկարներէն մին ալ գնեց՝ թանգարանին մէջ դրուելու համար:

Նոր ու թանկագին նկարչական տաղանդ մը որ կը յայտնուի մեր մէջ, Օ. Աւետիսեանն է, որուն նուիրուած յօդուած մը կ'երևայ Անահիտի ներկայ թիւին մէջ եւ որուն օֆորթներէն ոմանց վերարտադրութիւնը կը հաստատէ արդարեւ թէ Շաշինի եւ Փօլատի արժանի բնկեր մըն է որ կը ծագի, իրեն յատուկ տեսիլով ու ոճով, — աւելի արեւելցի քան երկու ծանօթ դարպեաները — այդ նրբարուեստ փորագրանկարչին մէջ:

Ու քանի որ նկարիչներու վրայ է խօսքս, կ'ուզեմ հոս մեծ գովեստով յիշատակել սքանչելի հայ արուեստագէտ մը որ բաւական տարիներէ ի վեր կը մշակէ մեր մամուլին մէջ նկարչութեան այն դժուար ու նուրբ ճիւղը որ ծաղրանկարչութիւնն է, Աղեքսանդր Սարուխանը: Իր զծագրութիւնները, որով կ'արտայայտէ թէ՛ հայկական թէ՛ միջազգային կեանքի տեսարաններ ու դէմքեր, լի են առողջ շրտմտութեամբ, տիպարներու հոգեբանութեան խոր լմբոնումով, նկարչական երգիծաշունչ հրապարակադրութեան զօրեղ թափով ու ձեւի գեղարուեստական կատարելութեամբ: Անոնցմէ ոմանք մերթ արժանացած են Le Rire փարիզեան մեծ շարաթաթերթին «օտար ծաղրանկար-

ներ»-ու բաժնին մէջ անցնելու: Ինչքան ցանկալի պիտի ըլլար որ այդ ընտիր արուեստագէտին լատպոյն զծագրութիւնները գեղատիպ հատորի մը մէջ օր մը ամփոփուէին: Մենք ունինք ուրիշ հոգի երգիծանկարիչ մը ալ, որ Երուանդ Քոչարն է. ան տալիս մը կապիտոլին մէջ հրատարակեց շարք մը մեծարժէք ծաղրանկարներ եւ չեմ գիտեր ինչու դադրեցաւ մշակել այդ ճիւղը որուն համար այնքան օժտուած է. անոր ծագրը աւելի լեզի, աւելի անդուծ, աւելի ծայրայեղ է քան Սարուխանինը, բայց եւ ինչքան ուժեղ ու ինքնատիպ: Անոր այդ կարգի էջերը ամփոփող հատոր մը փափաքելի է նոյնպէս հրատարակուած տեսնել: Խ. Հայաստանի թերթերէն ոմանց մէջ ալ ծաղրանկարներ կը գտնենք, բայց այդ ճիւղին մէջ՝ մեր երկրի զծագրիչները չեն հասնիր արտասահմանեան այս երկու արուեստագէտներուն բարձրութեան: Քանի որ Պետհրատը սկսած է հրատարակել արտասահմանեան գրողներու երկեր, ինչո՞ւ ինքն իսկ չստանձնէ երգիծական նկարչութեան այս երկու շարքերուն հատորով հրատարակման գործը:

Այն միջոցին ուր այս քրոնիկը կ'աւարտեմ, ահա կը բացուի Փարիզի Հայ «Ազատ արուեստագէտներու ցուցահանդէսը», ուր համախմբուած են քառասունի մօտ նկարիչներ, արժէքաւոր արձանագործ Մուրատֆի, իսցեղործական զմայլելի ու բազմազան ստեղծագործութիւններ արտադրող Օր. Կիտէթ Քարպոնէլի (դուստր տիկին Արմենիա Բարայեան — Քարպոնէլի), եւ արդիական ոճով սրուն գեղորներ յօրինող Ռաֆայէլ Մելիք-Միւնտեանցի հետ նկարիչներ՝ որոնց ոմանք (Շաշին, տիկին Բարայեան, Ալիսաղեան, Շաշնազար, Շիւմանեան, Հրանդ Թէքէեան, Օր. Վ. Թամիրեանց, Իփիքճեան, Գաղանճեան, Գալֆայեան, Յ. Կիւլպէնկեան, Հ. Ալեանաք արդէն ծանօթ են, եւ որոնց միւսները նորեր կամ քիչ ծանօթներ են եւ որոնք ալլազանօրէն շահեկան գործերով կը մասնակցին հայ տա-

զանգի այդ ճոխ ու քաջարի ցուցադրութեան, որու վրայ չեմ կրնար դժբաղդարար աւելի երկար խօսիլ հոս. կաղձակերպիչները սիրուն զաղափարն ունեցած են երկու հանգուցեալ փարիզարնակ հայ նկարիչներու — Տիգրան Եսայեանի եւ Երուսանդ Արեանի — դորձերէն մաս մը զնեւ այս ցուցադրութեան մէջ:

Նոյն ատեն, Ֆիլիփ Աղապարեան իր քիչ օր առաջ տուած նոր նուագահանդէսին մէջ, յիշատ մը եւս կը փայլեցնէր իր հմայիչ ջութակահարի բարձր տաղանդը, Փրանսական արուեստասէր հասարակութեան մէջ շատոնց ի վեր վեր զնահատուած իր երաժիշտի աղնուական յատկութիւնները, որոնց կը միացնէր նաև նուագաշարդարի նորայայտ եւ ընտիր ձերբեր (իւր յայտագրին մէջ ունէր իրմէ յօրինուած «Հայկականմեղեղի» մը) խիստ Օր.Մ. Բարաշեան իր վարպետ երգչուհիի հմուտ ու փափուկ արուեստը անգամ մը եւս կ'ընծայէր փարիզեան միջազգային նորահաշակ հասարակութեան մը հիացմանը, Թէյաթր Ալպէրի մէջ՝ «Միջազգային մտաւորական Տան» սարքած մէկ երեկոյթին՝ արտայայտելով իրեն յատուկ խորին բմբուսողութեամբ եւ կատարեալ թարգմանումով՝ խումբ մը հայ եւ պատք ժողովրդական երգեր:

Ո՞վ է ըսեր որ այս աղբը «դժբաղդ» է, «տկար» է, «կորսուելու վրայ» է: Հայաստանի ինչպէս արտասահմանի մէջ, հայ հինաւուրց ցեղը աւելի կենսունակ, աւելի առոյգ ու շրիտասարդ, աւելի ստեղծագործ ու բեղմնաւոր է քան երբեք, այն մարդերուն մէջ ուր ինք կոչուած է իր խիստական ուժը ցոյց տալ, եւ որոնք զերագոյն մարդերն են, մտածման ու արուեստի մարդերը:

Իսկապէս ցաւալի է, սակայն, որ իր ծոցէն ելած ընտիր անհատականութեանց մէջ այնքան բարձր յատկութիւններ ցոյց տուող մեր ժողովուրդը հաւաքական դորձունէութեան մէջ յաճախ յիմարութեանց կը մղուի,

ինքն իսկ իր ձեռքով իր շահերը կը վտանդէ ու իր վարկը կը կորսնէ: Արտասահմանեան Հայութեան հանրային կեանքին խռովայնոյդ տենդոտութիւնը, անոր մէջ պատահած ներքին մոլեղին բաղխումները, զաղութահայ խմբակցութիւններէն մէկուն զեռ կառչած մնալը քաղաքական տարակարծութիւններէ ծնած վէճերու մէջ զանազը իբր փաստ դորձածելու նախապատմական վայրենի սովորութեան, զեռ յամառելը մեր ժողովուրդին այժմ ունեցած միակ իրական գորութիւնը, Խորհ. Հայաստանը, քամահրելու եւ աշուանարկելու ահաւոր սխալին մէջ, անասելի կերպով տխրեցուցիչ են, որովհետեւ արացոյց են զաղութահայութեան մէջ հաւաքական խելքի նուագման, հանրային դորձունէութեան տաղանդի տկարացման: Ու աւելի եւս այդ ժխտական երեւոյթը ցաւալի կը դառնայ, երբ նկատենք որ մենք մեր այդ հաւաքական թերութիւնները հիւրընկալ օտար սղղերու առջեւ կը փոենք աշնայիս պահու մը երբ համաշխարհային տաղնապը, — մեզմէ շատ աւելի մեծ սղղերու պատերազմէն ի վեր դորձած սխալներուն հետեւանք, — կը թուի քալել զէպ ի բուժում:

Համաշխարհային տագնապի նոր փուլը. — Արդարեւ, քաղաքական ու տնտեսական աննախընթաց տաղնապը որ կը ծանրանայ աշխարհի դրայ, զէթ մասնական բարեօրոճներու առաջնորդող փուլի մը մէջ մտած ըլլալ կ'երեւայ, չնորհիւ կարգ մը բարենպաստ զէպքերու որ վերջերս պատահեցան:

Ատոնցմէ մին է Ֆրանսայի եւ Խորհ. Միութեան միջեւ կնքուած ոչ-յարձակման դաշինքը: Ազգայնամոլ զերման պետութեան (որ այժմ բարձած է զերազգայնամոլ) եւ Խորհ. Միութեան միջեւ «բարեկամութիւնը» անրնական բան մըն էր, եւ ուղղուած ըլլալով արեւմտեան եւրոպայի պետութեանց եւ մասնաւորապէս Ֆրանսայի դէմ՝ վտանգուոր էր, որովհետեւ բմանիոյ «ոքովանչ»ի պատերազմի մը թա-

քուն տենչերը կը զորացնէր։ Այն հիմնովին սը-
խալ զազափարը թէ՛ Թրանսա, Փոքր Համա-
ձայնութեան ու Լեհաստանի հետ, Խորհ. Միու-
թեան վրայ յարձակելու կը պատրաստուի,
ջնջուած է այլ եւս՝ Թրանսայի եւ Խորհ. Միու-
թեան մերձեցումով։ Մանրակշիւ թիւրիմա-
ցութիւն մը, որուն պահպանումը կրնար աղե-
տաւոր դառնալ Եւրոպայի համար, մէջտեղէն
վերցուած է։ Ասով կը զորանան թէ՛ Թրանսան
եւ թէ՛ Խորհ. Միութիւնը, որ երկուքն ալ հա-
մեքողական խաղաղութեան պահպանման ան-
կեղծ տենչացող են։ Այս Գերմանիան, որ պա-
տերազմ ցանկացող զլիստոր ուժն է Եւրոպայի
մէջ, ստով կը տկարանայ, որով եւ Եւրոպա-
կան նոր պատերազմի մը հաւանականութիւն-
ները կը նուազին, ի շահ՝ բովանդակ մարդկու-
թեան։

Արիչ պարտոյ մը որ իր հետեւանքնե-
լով՝ անուղղակիօրէն բայց խորապէս բարե-
նպաստ կրնայ նկատուիլ, այն կարգ մը ծայ-
րայեղութիւններն են որոնց մէջ ինկաւ Գերմա-
նիա՝ Հիթլերեանց տիրապետումէն ի վեր, —
պատերազմին մէջ իր կորսնցուցած հողերու
վերստացման կսմբի մեծաշունդ արտայայ-
տութիւն (ուրեմն եւ նոր պատերազմի մը պատ-
ճառ դառնալու որոշ նախաձեռնութիւն), բն-
կերվարականներու եւ համայնաւարներու դէմ
բռնակալական ամենախիստ միջոցներու կի-
րարում, միջնադարեան մոլեգնութեամբ հա-
լածանք Հրեաներու դէմ, պաշտօնական բարձ-
րագոյն ներկայացուցիչներու բերնով Խորհ. Միութեան
կառավարութեան դէմ թշնամական ու անարգական
յայտարարութիւններ։ Այդ ա-
րարքները Խորհ. Միութեան եւ Գերմանիոյ մի-
ջեւ խրամատ մը բացին, Գերմանիոյ ժողո-
վուրդներուն ազատամիտ յառաջացեալ տար-
բերուն ու ազգայնամոլ զինամոլ տարբերուն
միջեւ անջրպետը լայնացցին, աշխարհի բոլոր
Հրեաները — ստուար ու կուռ զօրութիւն եւ որ
զեւ մինչեւ երէկ մեծ մասամբ գերմանաէր
էր — Գերմանիոյ հակակիր դարձուցին, բոլոր

քաղաքակիրթ երկիրներու (նոյն խիւ Անգլիոյ
եւ Ամերիկայի, որ պատերազմէն ի վեր Գեր-
մանիոյ չափազանց երես տուին ու Թրանսայի
տկարացման ուղեցին յիմարօրէն աշխատել)
լաւազոյն տարբերուն մէջ հակադեման շար-
ժում մը յառաջ բերին։ Այս ամենը ստեղծեց
Գերմանիոյ համար կացութիւն մը որ անոր
սաղմատենչ ճրագիրները խրախուսելու բնոյթ
բնաւ չունի եւ կը ծառայէ ուրեմն խաղաղու-
թեան պահպանման ու աճրացման։

Վերոյիշեալ իրողութեանց վրայ պէտք է
տակցենք Ամերիկայի մէջ ստեղծուող կուսակ-
ցութեան յաղթանակն ու այդ յաղթանակի շը-
նորհիւ Թրանսային Բուզլէլիթի պէս զազափարա-
պաշտ ու սղջամիտ, կորովի, հեռատես ու պար-
կեշտ պետի մը գործերու գլուխն անցնելը, ինչ
որ անշուշտ բաղդարոշ ու բարեբար հետեւանք-
ներ պիտի ունենայ եւ արդէն սկսած է ունենալ։
Ամերիկեան հանրապետական կուսակցութիւնը
պատմախառնատեղութեան մեծ բաժին մը ունե-
ցաւ իր ետեւին ու կարճամիտ քաղաքականու-
թեամբ՝ աշխարհի այժմ պարզած քաղաքական
ու տնտեսական թոհուրօհային կացութեան
մէջ, ան է որ յառաջ բերաւ՝ իր գործած սխալ-
ներով՝ Ամերիկայի տնտեսական փլուզումը, որ
եւ աւելի եւս ծանրացուց համաշխարհային
տնտեսական տագնապը եւ քաղաքական խառ-
նաշփոթութիւնը։ Անգունդին Լոյսերն էր Ամե-
րիկա, երբ Բուզլէլիթ եւ իրենները երկրին դե-
կավարութիւնը ձեռք առին, ու քիչ ժամանակ-
ուան մէջ անոնք իրենց ի գործ դրած կտրուկ
ու յստակ միջոցներով՝ վերջնական քայքայ-
ման վտանգը հեռացուցին։ Գինեհատութեան
ապուշ օրէնքը, որ ամերիկեան քաղաքացիներէ
չատերը վարժեցուց օրէնքի դէմ զազանի ու
խարդախ միջոցներով դաւելու, որ կաշառա-
կերութեան, բողարածութեան, սճրագործու-
թեան տապալաններուն զարգացման նպաստեց,
ջնջուեցաւ. սորոսայի խելայեղ շահադիտու-
թեանց, դեղձարար պանքաներու խարեւարա-
կան աւերիչ գործածնութեանց սանձ դրուեցաւ։

մեծ խնայողութիւններ իրագործուեցան՝ երկրին պետական պաշտօնէութեան վճարքներուն զեղչմամբ, հանրային կեանքի զանազան մարդերու մէջ կտաարուած ծախքերու վերածմամբ, անդործներուն զօրծ հայթայթելու համար յընդացուեցան հնարամիտ ու մեծատարած ծրագիրներ որ արդէն սկսած են զործադրուիլ։ Ու հիմա Բուզվէլթ կը հրաւիրէ աշխարհի մեծ ու փոքր կարեւորագոյն տէրութիւններէն շատերուն ներկայացուցիչները որպէս զի պատերազմի պարտքերու, զինաթափութեան, ապահովութեան, անտեսական տաղնապի արմատական բուժման կական հարցերուն վրայ խորհրդակցին ու անոնց լուրջ լուծում մը ձեռք ձգելու համար համաձայնութեան մը գան։ Այս նախաձեռնութենէն առաջ՝ քաղաքական հրապարակին վրայ յանկարծ յայտնուած Մուսօլինեան ծրագիրը, որուն անդլիական եւ գերմանական կառավարութիւնները փութացին յարիլ եւ որուն նպատակն էր Ֆրանսա — Անգլիա — Իտալիա — Գերմանիա մեծ պետութեանց քառակի համաձայնութեամբ մը պատերազմէն ծնած զաշնագիրները վերաքննել, զինաթափութեան հարցը լուծել, եւն. սեւէ նպատաւոր հանգամանք չունէր, ո՛չ խաղաղութեան պահպանման, ո՛չ քաղաքական ու անտեսական տաղնապին մեղմացման համար, ընդհակառակն Եւրոպի մէջ խաղաղութիւնը պահպանող գլխաւոր ուժին՝ Ֆրանսական բանակին՝ տկարացման եւ խաղաղութեան սպառնացող Գերմանիոյ զինուորական զօրութեան յաւելման ձգտելով՝ նոր պատերազմի մը պայթումը փութացնելու բնոյթն ունէր միայն։ (Հայոցմէ անոնք որ զաշնագիրներու վերաքննութեան գերման — խտլական ծրագիրներէն սկսեւ են խանդավառութիւն՝ կարծելով թէ ատոնց իրագործման

պարագային Թրքահայ Դատն ալ կը լուծուի, պէտք է ըմբռնեն թէ պատերազմ մը միայն կըրնայ զաշնագիրներուն մէջ փոփոխութիւն մըտցնել եւ ներկայ հանգամանքներուն մէջ եւրոպական պատերազմ մը՝ իր ընդլայնման կարելիութիւններով՝ մեր ժողովուրդին համար միմիայն աղետարեւ կրնայ ըլլալ)։ Ֆրանսա ճարտարօրէն ինքզինքը պաշտպանելու վրայ է իր նախկին զաշնակիցներուն այս անբարեկամական մեքենայութեան գէժ, եւ «չորսերու գաշինք»ի ծրագիրը արդէն թաղուելու մօտ է։ Յանկալի եւ յուսալի է որ Բուզվէլթ յաջողի պիտի մը կազմել ամերիկեան, Ֆրանսական ու անգլիական ռամկավարական պետութիւններով (ինչ որ Ուիլսոնի ծրագիրն էր արդէն) եւ այդ միացեալ տիրական ուժին շնորհիւ խաղաղութիւնը ապահովէ, Գերմանացուց ու Իտալացուց՝ զաշնագիրներն ի նպատակ իրենց փոխելու տենչերուն սանձ դնել, որով եւ կարելի դարձնէ ապահովութեան մէջ զինաթափութիւնը, պատերազմական պարտքերու հարցին բանաւոր լուծումը, եւ ատոնց հետեւ անբով անտեսական տաղնապին արմատական բուժման յօտեցումը։

Այս յոյսի տեսիլքին վրայ — որ երազական չէ այլ իրողութիւններէ թելադրուած — կը փակեմ քրոնիկս, մաղթելով որ մեր արտասահմանեան Հայութեան զործերը լայնամիտ ու լուրջ ձեւով մը վարելու, ջգագար շարժկոտութիւնը, բիրտ բաղխումները, պոռոտախօս յոխորտանքները ճշմարիտ զործունէութեան հետ չփոթման ախտէն գաղութահայութիւնը ազատելու համար՝ մեր մէջ ալ երեւան ու գերակշռեն բուզվէլթեան ոգի ունեցող զեկաւարներ։

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ